

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 134 2013

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Sammlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Sammlaren* är 15 juni 2014 och för recensioner 1 september 2014. *Sammlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Sammlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–33–2

ISSN 0348–6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2014

religgande studie decennierna omkring sekelskiftet 1800 respektive 1900 – alltid är villkorad i medialt hänseende. Detta innebär att även "[s]amtidens arkeologier måste [...] ta hänsyn till lagring, överföring och beräkning av data i tekniska medier." (524) Bortser man från detta missar man enligt Kittler en väsentlig del av hur makt och vetande konstituerats efter den industriella revolutionen.

Mot denna bakgrund blir det också förståeligt varför Kittler använder begreppet nedskrivningssystem istället för diskurs. Ordet nedskrivningssystem betecknar "det nätverk av tekniker och institutioner som tillåter en viss kultur att välja ut, lagra och bearbeta relevanta data" (523). Nedskrivningssystemet kan därmed ses som ett slags materialisering av Foucaults diskursbegrepp.

Grundbulten i det i stora stycken teoretiska bygge som *Nedskrivningssystem 1800/1900* utgör är att det sker ett slags epistemiska brott kring åren 1800 och 1900, brott som är intimt sammanlänkade med de mediala situationer som var rådande vid dessa tidpunkter. Omkring sekelskiftet 1800 uppkommer en situation då det talade ordet ställs mot det skrivna ordet som primär informationskanal för att lagra och processa information. Att kunna läsa och tillägna sig skriften blev därmed centralt. Kittler framhåller i detta avseende moderns – och den så kallade "modersmunnens" – avgörande funktion. Det var genom den läsundervisning som modern vid denna tid ansvarade för som tidens omfattande läsreformer och alfabetiseringskampanjer, och pedagogiskt nytänkande kring läsning, kunde stråla samman. Modern utgör i nedskrivningssystemet 1800 kort sagt det medium genom vilket skriften kunde göras begriplig och konsumerbar. Modern var på så vis avgörande för att disciplinera och socialisera in barnet i den symboliska ordning som villkorades av just skriften.

Skriftens herravälde kom successivt att utmanas av den mediala utvecklingen och uppkomsten av fonografen, grammfonen och filmen. Vid sekelskiftet 1900 kan man, menar Kittler, iakttä ytterligare ett brott som innebär att skriftens tidigare sammanhållande funktion differentieras utifrån dessa mediers specifika egenskaper och förmågor. "Medan grammfonskivornas spår [...] lagrar kropparna och deras hemska avfall, tar spelfilmen över allt det fantastiska eller imaginära som under hundra år kallats Diktning." (353)

De nya medierna kom att åskådliggöra skriften som just ett medium, men framförallt kom de att splittra och särskilja det skriften tidigare försökt

hålla samman. Detta resulterade i att begrepp som Diktare, Konst och Litteratur med stor begynnelsebokstav – som i nedskrivningssystemet 1800 varit av avgörande betydelse – monterades ned. "Att skriva omkring 1900 innebär att vara utan röst och att vara bland bokstäverna" (406) och "Författaren är bara en person vars lust heter återanvändning" (465), heter det i några av Kittlers många drastiska formuleringar. Diktaren blir i det moderna mediasamhället en skrivare, en kopist, en tjänsteman. Något liknande menar Kittler gäller även för litteraturvetaren som omkring 1900 blir en "mediearbetare bland andra" (477); en arbetsbeskrivning som för övrigt är högst relevant att fundera över idag, i diskussionen om litteraturvetenskapens ämnesidentitet.

Att göra Kittlers argumentation i *Nedskrivningssystem 1800/1900* rättvisa framstår som svårt, för att inte säga omöjligt – och frågan är om det ens är eftersträvansvärt. På textens 652 sidor spinns ett nätverk av tankar och idéer som breder ut sig i allt vidare cirklar. Mer än att ge svar reser framställningen oavbrutet nya frågor. Det är också textens ständiga rörelse, tillsammans med Kittlers humor och i många avseenden halsbrytande slutsatser – som att modernismens formexperimenterande i sig inte stod för något nytt, utan hade sin upprinnelse i psykofysikens experimenterande med fonografen – som gör *Nedskrivningssystem 1800/1900* så fascinerande.

Christian Lenemark

Bibi Jonsson, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur*. Carlssons. Stockholm 2012.

I sin närmast föregående större undersökning, *Blod och jord i trettiotalet. Kvinnorna och den antimoderna strömningen* (2008), avhandlade Bibi Jonsson en föga uppmärksammas strömning i ett större kvinnligt författarkollektiv under 1930-talet, tematiskt identifierad först och främst genom sin inriktning på "blod och jord", hembygd, tradition och moderskap. I en ny stor avhandling, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur* (451 s.), fortsätter Jonsson på den då inslagna vägen. Undersökningen utmynnar i det cirka hundra sidor långa kapitlet "Rasism och nazism i skönlitteraturen", som förberetts inte bara genom teoretiska och metodiska avsnitt, utan också genom kapitel

om "Nazism som arbetsfält", "Nazismen i folkhemmet" och "Nazism som utopi och agenda". Tillsammans tillhandahåller dessa en värdefull ideologisk och litteratursociologisk kontext som tydliggör den svenska nazismen i allmänhet och kvinnornas engagemang i densamma i synnerhet.

Denna gång fokuseras alltså det nazistiska tänkandets genomslag hos kvinnliga författare i Sverige, först och främst under 1930-talet. Den explicita anknytningen till den tyska nationalsocialismen kan sägas ha varit väl förberedd genom en "retropolitisk antimodern strömning" (s. 27), som är välbekant för en läsare som tagit del av *Blod och jord*. De kvinnliga debutanter som utgjorde kärnan i den föregående monografin används också på nytt som "exempel" i kapitlet om "Nazism som utopi och agenda". Även i andra delar av avhandlingen återkommer Jonsson till författare som diskuterades i den föregående studien, t.ex. Annie Åkerhielm, men läsaren av *Bruna pennor* får också göra många nya bekantskaper. Ambitionen är denna gång nämligen inte att kartlägga allmänna inslag av *Blut und Boden*-ideal. Jonsson går nu vidare till att utforska "indikationer på nazism utifrån författarnas tillhörighet i den nazistiska rörelsen" (s. 19). Det är en tillhörighet som inte i första hand fastslås med utgångspunkt i medlemskap eller aktivitet i nazistiska organisationer, utan genom ett ställningstagande i skrift: "Samtliga av mig behandlade kvinnor utgav på trettioalet antingen pamfletter eller andra renodlat politiska skrifter eller skönlitterära verk som enligt min tes förde fram nazistiska ideal" (s. 47). Liksom i den förra studien har författaren som övergripande syfte att korrigera tidigare historieskrivning, den här gången snarast det faktum att "kvinnorna skrivits ut ur nazismens historia" (s. 19).

I den första delen av undersökningen behandlas den historiska kontexten och aktörerna, i den andra de litterära verken. Liksom i *Blod och jord* står här inte den estetiska dimensionen utan tematiken i centrum. Sökandet efter nazistisk "tendens" kompletteras med en diskussion av "förmodade bevekelsegrunder för framställningen" (s. 21). I metodiskt avseende är detta tillvägagångssätt inte alldeles oproblemiskt. Författaren kommenterar själv i inledningsavsnittet sitt "i någon mån spekulativa tillvägagångssätt", men framhåller samtidigt att hennes syfte är att visa på "möjliga betraktelse-sätt" och "i högre eller lägre grad rimliga och sannolika tolkningar" (s. 21).

Redan i *Blod och jord* kunde Jonsson presentera

en litteratur som i mycket stor utsträckning negligerats av tidigare forskning. Samma sak kan sägas om *Bruna pennor*. Här finns visserligen föregångare i tidigare forskning som Sif Bokholm (*I otakt med tiden. Om rösträttsmotstånd, antipacifism och nazism bland svenska kvinnor, 2008*) – i polemik mot Bokholm skriver Jonsson att de nazistiskt orienterade kvinnliga författarna snarare än att vara "i otakt med tiden" var "väl i fas med den" (s. 27). Förekomsten av en mera utbredd kvinnlig nazistisk litteratur i Sverige under 1930-talet framstår lika fullt som ett överraskande och intressant resultat. Det bör dock påpekas att det i undersökningen förekommer texter som varken kan sägas ha nazistisk tendens eller med någon större sannolikhet kan sägas vara skrivna av nazister, men som däremot på ett allmänare sätt anknyter till *Blut und Boden*- och *Heimat*-litteraturen, eller alternativt har nationalistisk eller rasistisk men inte uttalat nazistisk tendens. Inte ens i det avsnitt som bär rubriken "Med nazistisk tendens" (s. 299 ff) befinner vi oss på alldeles säker mark i detta avseende. Som bekant är flera bärande strukturer i den nazistiska föreställningsvärlden, som t.ex. nationalism, rasism och antisemitism, vanligt förekommande redan långt före nazismens framträdande. Jonssons diskussion av den "nazistiska tendensen" i de litterära verken blir ibland anakronistisk, och riskerar ibland att bli urvattnad. I det första fallet legitimeras bedömningen av en text genom författarens *senare* ställningstaganden, i det andra framstår gränsen mellan mera allmänna rasistiska, nationalistiska, antisemitiska eller hembygdsromantiska tendenser och explicit nazistiska som alltför flytande.

Även om definitionen av nazism tenderar att bli väl vid bör det dock betonas att Jonsson behandlar många intressanta författare och texter som även med en strängare definition kan knytas till nazismen. Utöver Annie Åkerhielm kan här Birgit Lange och Magda Bergquist von Mirbach nämnas som exempel - avsnitten om Langes "tendensromaner" och Bergquist von Mirbachs "melodramer" är båda av stort intresse. Den melodramatiska berättarstrukturens popularitet och funktionalitet i nazistisk litteratur behandlas också i ett särskilt avsnitt (s. 127 ff). Här påbörjas en intressant diskussion som med fördel kunde ha drivits längre. I ett avslutande avsnitt visar Jonsson att det också i romaner skrivna av nazistiskt engagerade författare förekommer "motröster", som ger utrymme för "tolkning på tvärs". Hos författare som Annie Åker-

hielm och Sigrid Gillner framträder exempelvis sympatier för kvinnlig självständighet och emancipation som ”bedrar förväntningarna” (s. 370).

I metodiskt avseende kan vissa invändningar göras mot *Bruna pennor*, som likafullt tveklöst utgör ett värdefullt bidrag till utforskandet av den svenska mellankrigstidens mentaliteter och litterära landskap. Genomgången av ett mycket omfattande och till största delen tidigare utforskat material är redan som inventering betraktad mycket värdefull. Därtill kommer att undersökningen rymmer många intressanta analytiska iakttagelser och komparationer och att den ger goda uppslag till fortsatta undersökningar inom flera viktiga områden. Ett sådant område är, som redan antytts, relationen mellan tendens och litterär framställningsform, ett annat den avslutningsvis diskuterade spänningen mellan uttalade politiska intentioner och litterär komplexitet. Den senare frågeställningen är i högsta grad relevant också för undersökningar av andra politiska övertygelser, litteraturer och tider; den är likaså av stor vikt för en litteraturvetenskap med större ambitioner än att genomföra enkla identifikationer av misshaglig ideologisk tendens.

Claes Ablund

Ulf Olsson, *Språkmaskinen. Om Lars Noréns författarskap* (Glänta Hardcore, 06). Glänta produktion. Göteborg 2013.

I *Språkmaskinen* har Ulf Olsson samlat åtta essäer som tidsmässigt rör sig genom hela Lars Noréns författarskap, från 1960-talets ”schizopoesi” till *En dramatikers dagbok* från 2008. Olsson berör samtliga genrer Norén skrivit inom – lyriken, prosan, dramatiken samt dagboksanteckningarna – och om syftet inte är att ge en allmän karaktäristik av Norén som författare, så finns här ambitionen att ringa in en konstant som löper genom hela författarskapet, och som ställer såväl de tidiga som de sena texterna i ett och samma förklarande ljus.

Titeln på Olsson bok ger oss denna konstant. Föreställningen om det norénska verket som en språkmaskin genomsyrar hela framställningen. Olssons grundtanke är att Noréns text kan betraktas som en effekt av ett samhällsmaskineri vars totaliserande makt är så stark och allomfattande att ingen kan betrakta det utifrån. Vi är alla instängda delar av maskineriet, och inte heller författaren

kan distansera sig genom att ikläda sig en traditionell diktarroll. Noréns verk beskrivs av Olsson därför som en reproduktion av detta samhällsmaskineri i språklig form, med andra ord en språk- eller textmaskin. Mer än att representera, eller berätta om samhället och verkligheten, blir Noréns text en språklig manifestation av densamma, en manifestation där gränsen mellan språk och värld suddas ut, och där författaren framstår som en närmast maskinell registrator av den förbiilande diskursen, en ”funktion i den stora språkmaskinen” (s. 10). Ett viktigt teoretiskt stöd för denna föreställning finner Olsson i Foucaults teorier om diskurs och makt. Och inte minst Foucaults idé om författaren som en ”funktionsprincip” genererar hos Olsson en rad metaforer för författaren hos Norén. Än framställs denne som ”en sekreterare satt att ta diskursflödets diktamen, som en medial knutpunkt där ord och diskurser samlas, omfördelas och distribueras” (s. 19), än som ”ett relä i språkapparatusens malande (s. 98) eller ”en kopieringsapparat i en simulerad värld” (s. 22).

De olika kapitlen i Olssons bok tar upp centrala teman som alla på olika sätt illustrerar det diskursiva flödets manifestation i Noréns verk, och därmed också upplösningen av gränsen mellan text och verklighet, eller den ”dröm om litteraturen inte som efterbildning och representation, utan som omedelbarhet” (s. 123), som Olsson urskiljer i författarskapet. I kapitlet ”(Sjukdom)” framställs exempelvis det i 1960-talets ”schizopoesi” frekvent förekommande sinnessjukhuset som både en plats för det diktande jaget och en del av ”det moderna samhällets mörka hjärta” (s. 29). Noréns text skrivs inifrån denna plats, och är alltså oupplösligt sammanbunden med den, men också med det samhälle som textmaskinen är en oskiljaktig del av. På samma sätt blir dikterna, eller de trasiga, rasande textmassorna, oupplösligt förbundna med den sjukdom som de berättar om; själva skriften blir konkret sjukdom, ett gift, men också en bot. Språkmaskinen som sjukdom illustrerar Olsson med hänvisningar till tortyrredskapet i Noréns schizopoesi. När Norén skriver om exempelvis borgergungan (uppkallad efter SS-officern Wilhelm Borger), tar han fasta på hur Norén genom sitt sätt att skriva språkligt reproducerar gungans rörelse i texten. Språket förlorar sin symboliska betydelse och tortyrredskapet ”antar en materiell närvaro i Noréns text” (s. 33). Genom denna karaktäristiska upplösning av gränsen mellan det symboliska och det materiella, blir Noréns 1960-talstexter konkreta manifestationer av